

18. YÜZYIL İNGİLİZ GAZETELERİNDE OSMANLI KÜLTÜRÜ: 1718-1730

Ünal ARAÇ

Özet: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1718-1730) Osmanlı kültür tarihinde önemli değişimler yaşanmıştır. Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkilere önem verilmeye başlanmış, bunun sonucu olarak 18. yüzyılın başında İstanbul kentinde çok sayıda elçi kabulü gerçekleştirilmiştir. Tüm bu gelişmelere paralel olarak, İstanbul kenti mimarlık alanında bir dizi yenilik ve dönüşüme sahne olmuştur. Öte yandan devlet tarafından ilk resmî matbaa kurulmuş ve bağımsız kütüphane binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı kültürüne kazandırılan yenilikler ve değişimler elçi raporları ve yabancı gazetelerin haberleri aracılığıyla Osmanlı'nın çağdaşı devletler tarafından yakından takip edilmiştir. Bu çalışmada, 18. yüzyıl İngiliz gazetelerinin, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı dönemindeki Osmanlı kültürünü konu alan haberlerine odaklanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı kültürü, 18. yüzyıl İngiliz gazeteleri, Sultan III. Ahmed, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, banilik ve hamilik, elçi kabulleri.

Ottoman Culture in 18th Century British Newspapers: 1718-1730

Abstract: A series of significant changes experienced in Ottoman cultural history during the reign of grand vizier Nevşehirli Damat Ibrahim Pasha (1718-1730). Ottomans started to put emphasis on the diplomatic relations with European states. As a result of diplomatic relations with Europe, many ambassadorial ceremonies took place in Istanbul. Along with these changes, Istanbul witnessed numerous important architectural transformations. Besides, the first official printing press was established by the Ottoman state. In addition, Ottomans started to build up independent library buildings in Istanbul. All of these cultural changes were closely kept track by the Ottoman's contemporary political counterparts. The aim of this study is to reveal these tracks. For this purpose, this paper focuses on 18th century British Newspapers with the news about the Ottoman cultural developments during the reign of grand vizier Nevşehirli Damat Ibrahim Pasha.

Key words: Ottoman culture, 18th century British newspapers, Sultan Ahmed III, Nevşehirli Damat Ibrahim Pasha, patronage in art and architecture, ambassadorial arrivals.

Giriş

Sultan III. Ahmed döneminde (hük. 1703-1730) sadrazamlık yapan Nevşehirli İbrahim Paşa'nın (sad. 1718-1730) 1730 isyanının ardından idam edilmesiyse son bulan yöneticilik dönemi Osmanlı kültür, mimarlık ve sanat tarihi açısından önemli yenilik ve değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle hat sanatına ilgisi ve sanatçılara olan hamiliği ile bilinen hattat Sultan III. Ahmed'in zevk ve beğenileri etrafında şekillenen İbrahim Paşa'nın hamilik ve banilik anlayışı tüm bunların yanı sıra Osmanlı'nın sahip olduğu güçlü gelenek, diplomatik ilişkilere önem veren İbrahim Paşa'nın Fransa, İran ve Avusturya başta olmak üzere paydaşı olan çevre kültürlerle elçiler aracılığıyla kurduğu siyasi ve diplomatik ilişkiler gibi çok farklı kaynaklardan beslenerek yeni ürünler vermiştir¹.

İbrahim Paşa sadrazamlık yıllarında Osmanlı kültür ortamında yaşanan değişim ve yenilikler İstanbul'da elçilik görevinde bulunan siyasi çağdaşları tarafından yakından izlenmiş ve Osmanlı imparatorluğu ile ilgili gelişmeler bağlı oldukları devletlere elçi raporlarıyla aktarılmıştır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan yabancı gazetelere konu olan haberler ise İstanbul'daki elçilerin kendi devletlerinin yönetim birimlerine ilettikleri raporların aksine, Osmanlı kültür ortamındaki gelişmeleri Avrupa'daki çok daha geniş bir okuyucu kitlesinin, ya da bir başka ifadeyle "kamuoyunun" bilgisine ve paylaşımına sunma olanağını yaratmıştır. Bu çerçevede, çalışmamızda, İngiltere'de 18. yüzyılda basılan gazetelerin sayfalarında 1718-1730 yılları arasına karşılık gelen İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarına ait kültür atmosferine ilişkin haberlere nasıl yer verdikleri ve kamuoylarını bilgilendirdikleri konuları üzerine odaklanılacaktır.

İngiliz gazetelerinin Osmanlı kültürüne ait yer verdikleri haberlere Londra'daki İngiltere Millî Kütüphanesinin (British Library) 17 ve 18. yüzyıllardaki gazetelerinin yer aldığı *Burney Koleksiyonu* veri tabanında gerçekleştirilen taramalar sonucunda ulaşılmıştır. İngiliz haberlerine konu olan III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın hamilik ve baniliklerini de içeren gözlem ve yorumlar, Osmanlı'da yaşanan değişimlerin çevre kültürler tarafından nasıl algılandığına ve kamuoylarına yansıtıldıklarına ilişkin farklı perspektifler sunar. Böylece, İstanbul'da sarayın ve sadrazamın himayesini üstlendikleri dönem tarihçilerinin ve çok sayıdaki şairlerin şiirlerinin dışında, yabancı haber kaynaklarının aktarımları, Osmanlı'nın 1718-1730 yıllarında geçirdiği kültürel değişimlerin Avrupa'da nasıl algılandığına ilişkin yorumlar sağlar.

¹ Sultan III. Ahmed'in hattatlık vasfıyla hat sanatına duyduğu kişisel ilgi, İstanbul'da inşa edilen meydan çeşmeleri başta olmak üzere kimi kamu yapıları için hazırladığı hat levhalar ve hattatların hamiliğini üstlenmesi konularıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. P. Bora Keskiner, *Sultan Ahmed III (r.1703-1730) As A Calligrapher And Patron of Calligraphy*. Unpublished Ph.D. Thesis, Department of the History of Art and Archaeology, School of Oriental and African Studies, University of London, London, 2012.

1. İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliği'ne Genel Bir Bakış: 1718-1730

İngiliz gazetelerine konu olan Osmanlı kültürüne dair haberlerin anlaşılabilirliği için İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında çoğunluğu İstanbul merkezli gerçekleştirilen banilik ve hamilik etkinliklerinden yaklaşık bir kronoloji ile söz etmek yararlı olacaktır. Dönem tarihçileri Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin anlatıları başta olmak üzere devrin şairlerinin *Divan*larında İbrahim Paşa'nın 1718-1730 yılları arasında gerçekleştirdiği hamilik ve banilik etkinliklerine ilişkin tarih düşürme şiirlerinden elde edilen veriler bu dönemde Osmanlı kültüründe yaşanan gelişmelere ışık tutar².

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile birlikte İstanbul'un kentsel topografyasının, Boğaz'ın iki yakası ve Haliç'te inşa edilen sahil saraylarıyla yönetici sınıf ve özellikle yükselmekte olan kalemiye sınıfının üyelerinin imarına sahne olduğu ve hızlı bir dönüşüm geçirdiği bilinmektedir³. İstanbul kenti içerisinde, mevcut hasbahçelerin onarımları ve yeni mesire yerlerinin

² Sultan III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın baniliği ve hamiliği konusunda dönem tarihçilerinin anlatıları için bk. Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (3 Cilt)*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul, 2013; Mehmet Topal, *Silâhdar Fındıklı Mehmet Ağa. Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001. III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın hamiliğini üstlendikleri şairlerin divanlarında yer verdikleri sultan ve yönetici sınıfın hamilik ve baniliğine konu olan şiirler için bk. Nedim, *Nedim Divanı*, (ed. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul, 1951; Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1991; Halit Biltekin, *Vak'a-Nüvis Râşid Efendi ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1993; Özge Öztekin, *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri, Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ankara, 2006; Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Dâmat İbrâhim Paşa'ya Sunulan Kasideler, İnceleme-Metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007; Çelebizâde Âsım, *Divan*, (haz. Özge Öztekin), Ankara, 2010. Sultan III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın hamilik ve baniliklerini konu alan araştırmalar için bk. Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*, İstanbul, 2010; Münir Aktepe'nin İbrahim Paşa'nın hamiliği ve baniliğine olan tepkilerini de içerdiğini öne sürdüğü 1730 isyanını konu edinen kitabı için bk. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul, 1958.

³ 18. yüzyıl boyunca Boğaziçi'ndeki mekânların yönetici sınıf eliyle geçirdiği dönüşümler için bk. Tülay Artan, *Architecture as a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus*. Unpublished Ph.D. Thesis, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA, 1989; Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul, 2010.

inşası, İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarının sonuna kadar gündeminde kalan banilik konularından bir diğerini oluşturur⁴.

Avrupa devletleriyle olan siyasi ilişkide diplomasinin olanaklarına önem veren İbrahim Paşa'nın Avusturya ve Venedik devletleriyle yaptığı Pasarofça Antlaşması'nın (21 Temmuz 1718) imzalanmasının ardından özellikle sürdürdüğü barış eksenli politikaya paralel olarak gösterişli elçi kabullerinin İstanbul'un farklı merkezlerinde sayıca artarak devam ettiği, dönem tarihçileri Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin anlatılarında sıkça yer alır.

İbrahim Paşa, sadrazamlık görevinin ilk yılında *Bâb-ı Âli* olarak bilinen sadrazamlık makamını, yeni mekânlar ekletmek suretiyle genişletmişti (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1146; Artan, 2012, ss. 73-140). Sultan III. Ahmed'in *Hırka-i Saadet* dairesini her yıl düzenli olarak ziyaret etmesi geleneği yeniden canlandırılmıştı. Topkapı Sarayı'nda bulunan Havuzlu Köşk'ün yerine 1719'da III. Ahmed için bağımsız bir kütüphane binası yaptırılmış, kütüphanenin tamamlanmasının hemen ardından padişah, sadrazam ve yönetici sınıf bir araya gelerek Fatıha suresi tefsiri üzerine okumalar gerçekleştirmişlerdi (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1150; Topal, 2001, ss. 901-902).

Avusturya elçisi Kont Virmond'un İstanbul'a gelişinin hemen öncesinde elçinin İbrahim Paşa tarafından kabul edileceği Anadolu Hisarı'ndaki Amcazade Hüseyin Paşa Köşkü'nün yakınlarında bulunan hasbahçelerden biri olan Kandilli Bahçesi'nin onarımı 1719'da gerçekleştirilmişti (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1163). Benzer şekilde, İstanbul'a gelen elçilere mamur bir başkent sergilemek amacıyla Beşiktaş'ta bulunan Dolmabahçe'nin onarımı da 1719 yılında Avusturya elçisinin gelmesinden hemen önce tamamlanmıştı (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1166; Topal, 2001, ss. 905-906).

III. Ahmed ve yönetici sınıfın katılımlarıyla sahil saraylarında düzenli olarak her yıl yaz aylarında lale bahçelerinde Çırağan eğlenceleri, kış aylarında ise yönetici sınıfın saray ve konaklarında helva sohbetlerinin düzenlenmesi İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı süresince bir gelenek hâlini almıştı.

⁴ Osmanlı bahçeleri ve yüzyıllar içerisinde geçirdikleri mimari ve işlevsel dönüşümler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958, 149-182.; Gülru Necipoğlu, "The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture". In *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*. (ed. Attilio Petruccioli), Leiden, 1997, ss. 32-71; Nurhan Atasoy, *Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul, 2002.

III. Ahmed'in hadis ilmine karşı duyduğu ilgi, yönetici sınıf için de bir örnek oluşturmuştu. Hattat Sultan III. Ahmed hat çalışmalarında Hz. Muhammed'in hadislerini içeren kompozisyonlara sıkça yer veriyordu (Keskiner, 2012). III. Ahmed'in hadis ilmine olan ilgisine koşut olarak İbrahim Paşa ve eşi III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan 1719-20 yıllarında Şehzadebaşı semtinde darülhadis ve kütüphane merkezinde gelişen bir külliye yaptırmışlardı (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1184-85; Kuban, 1994, ss. 547-549). İbrahim Paşa 1720 yılında şair Nedim'i, Derviş Ahmed Dede b. Lütfullah'ın (ö.1702) yazdığı *Câmi'ü'd-düvel* diğer adıyla *Sahâîfü'l-ahbâr fi vekâyi'i l-â'sâr* isimli Hz. Âdem'den 1673 yılına kadar olan konuları içeren tarih kitabını çevirmesi için görevlendirmişti (Aydüz, 1997, ss. 143-170).

Osmanlı Devleti'nin Fransa ile kurduğu diplomatik ilişkilerin 18. yüzyılım başlarından itibaren artmasıyla birlikte İbrahim Paşa, 1720 yılında Yirmisekiz Çelebi Mehmed'i elçi olarak Fransa'ya göndermişti (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1186). 1721'de İstanbul'a dönen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Fransa seyahatindeki izlenimleri içeren raporunu İbrahim Paşa'ya sunmuştu (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1237-53; Veinstein, 2002).

Pasarofça Antlaşması ile Avusturya ve Venedik'le yapılan uzun süreli savaşlar son bulurken, Osmanlı'nın doğu komşusu İran'da Şah Hüseyin'in (hük.1694-1722) yönetimindeki Safevî Devleti'nde bölgesel ayaklanmalar başlamış, sınır boylarındaki aşiretler de şahın yönetimini tanımadıklarını açıklamışlardı. İbrahim Paşa, yıkılmanın eşiğinde olan Safevî Devleti'nde yaşanan siyasî çalkantıların arka planını öğrenebilmek için 1720 yılı Ağustos ayında Osmanlı devlet adamlarından şairlik yönüyle de bilinen Dürrî Ahmed Efendi'yi (ö.1722) İran'a elçi olarak göndermişti (Aktepe, 1970; Külbilge, 2010) İran Şahı Hüseyin'nin bulunduğu Tahran'a gelen Dürrî Ahmed Efendi, ilk olarak şahın itimâdü'd-devlesi ile görüşme yaparak onu, ziyaretinin nedeninin Pasarofça Antlaşması gereğince Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinden geçen Avusturya-İran transit ticaret yolları ile ilgili konuların tamamlanması konusu olduğuna ikna etmişti. Dürrî Ahmed Efendi, resmî görevi sırasında İbrahim Paşa'dan özel olarak aldığı emir gereği, İran'ın iç durumunu incelemiş ve 1721 Aralık ayında İstanbul'a döndüğünde İran hakkında hazırladığı raporu III. Ahmed ve İbrahim Paşa'ya sunmuştu (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1256-1269; Aktepe, 1970, ss. 4-9; Külbilge, 2012).

16. yüzyılda, Kanuni (hük.1520-1566) ve Sultan III. Murat (hük.1574-1595) tarafından İstanbul'da Hipodrom/At Meydanı'nda düzenlenen sünnet şenliklerinin bir yenisi 1720 yılında bu kez Okmeydanı ve Haliç merkez alınarak görkemli bir biçimde kutlanmıştı. Sünnet şenliğinde şehzadelerle birlikte halktan kişilerin çocuklarının sünnetlerinin gerçekleştirilmesi dikkat çekiciydi (Seyyid Vehbi / Ertuğ, 2000).

İbrahim Paşa, doğum yeri olan Muşkara'nın bağlı olduğu Ürgüp kazasına 1720 yılında on adet çeşme yaptırmıştı. Benzer şekilde Muşkara köyünde bakımsız durumda bulunan su yolları ve çeşmelerinin onarımını istemiş, ayrıca Ürgüp kazasına bağlı bakımsız durumda bulunan bir köyün camisini de onartmıştı (Altınay, 1924, ss. 156-185). İbrahim Paşa, Karaman vilayetine bağlı Arkıd adı verilen bölgede, Konya şehrinde yaşayan başıboş halkın önemli bir bölümünün burada iskân edilmesi ve yol ağının güvenliğinin sağlanması için 1720-21 yıllarında bir külliye yaptırmıştı (Orhonlu, 1967, ss. 100-102; Küçükdağ, 1989, ss. 156-163). İbrahim Paşa, Muşkara'nın yakınında bulunan Kayseri'ye ise Vezir Hanı'nı inşa ettirmişti (Karagöz, 1993, ss. 133-135).

İstanbul'a Akdeniz ve Karadeniz'den gelen gemilerin gece geçişlerini kolaylaştırmak için Kız Kulesi'nin onarımı 1721'de tamamlanmış, Kız Kulesi'ne tıpkı Fenerbahçe'deki gibi bir fener yapılmıştı (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1224-1225; Topal, 2001, ss. 905-906).

Sultan III. Ahmed'in İstanbul'da yaptığı günübürlük gezintileri için 1721 yılında Kağıthane'nin Alibeyköy bölgesinde sofalar ve mermer havuzlardan oluşan ve *Hüsrevâbâd* ismi verilen bir mesire yeri inşa edilmişti (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1227; Topal, 2001, s. 940).

1721 yılında III. Ahmed'in isteği üzerine, annesi için yaptırdığı Üsküdar'daki Valide Sultan camisinin minareleri Ramazan aylarında aydınlatılmak üzere tıpkı Süleymaniye ve Sultan Ahmed Camilerinde olduğu gibi, mahyalarla süslenmişti (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1228). Geleneksel olan, ancak seferler nedeniyle bir süredir uygulanamayan Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde Yeniçeri Ağası tarafından sadrazama verilen ziyafetler yeniden canlandırılmıştı. Ziyafetin ardından sadrazamın şehir içerisinde düzenlenen gösterişli alaylarla Divanyolu üzerinden sadrazamlık sarayına ulaşması bir kamusal temsile dönüştürülmüştü (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013; Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010).

İbrahim Paşa, Aksaray'dan Bahçekapı'ya kadar uzanan Yeniçeri Kışlaları'nın bulunduğu alanda bir dizi mimari onarım çalışması başlatmıştı. 1721 yılında Yeniçeri Kışlaları'nın ortasında bulunan Et Meydanı kapısı onarılmış, kapının içerisine yeniçerilere dağıtılan çuhaların saklanması için bir oda yaptırılmıştı. Kapının hemen yanında bulunan Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait olan çeşme yenilenmiş, Yeniçeri Ağası için de bir bina yapılmıştı (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1270).

Osmanlı padişahlarının Boğaziçi'nin uzak noktalarına yaptıkları gezinti yerlerinden biri olan Çubuklu'daki hasbahçenin yakınlarına İbrahim Paşa tarafından 1721 yılında bir çeşme yaptırılmıştı. 1722 yılına geldiğinde İbrahim Paşa, çeşmenin yakınlarına III. Ahmed için bir köşk ve havuzdan oluşan bir mesire alanı yaptırmıştı. Seyyid Vehbî mesire yeri için yazdığı tarih düşürme şiirini, bolluk ve verimlilik yeri anlamını taşıyan *Feyzâbâd* ismini

düşürerek isimlendirmişti (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., / Galitekin, 2001, ss. 563-565).

İbrahim Paşa, Sultan III. Ahmed'in bahar ve yaz aylarında İstanbul'da yaptığı mevsimlik göçlerin bir uzantısı olarak bu kez anıtsal ölçeğiyle dikkat çeken Kâğıthane'de bulunan Sa'dâbâd yazlık sarayını 1722 yılında inşa ettirmişti. Sa'dâbâd sarayı etrafında yönetici sınıfın üyelerinin de köşkler yapmaları için devlet tarafından araziler verilmişti. Sa'dâbâd, bu tarihten itibaren sarayın ve devlet yöneticilerinin katıldığı gösterişli törenlere ve şenliklere sahne olmuştu (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1293-1296; Eldem, 1977).

İran'dan İstanbul'a gönderilen Safevî elçisi Murtaza Kulu Han'ın da ağırlandığı Tersane'de bulunan Kaptan-ı Derya'ya ait köşkün bakımsız durumda olduğunu 1722 yılında buraya gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında gören III. Ahmed, İbrahim Paşa'ya köşkün yenilenmesini buyurmuştu (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1302-1303; Nedim/Gölpınarlı, 1951, ss. 223-226; Dikmen, 1991, ss. 370-371).

Dönem tarihçisi Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin anlatılarından elde edilen bilgilere göre şehre gelen elçilere şehrin sahip olduğu güzelliğe yakışır bir başkent sergilemek amacıyla İstanbul'un Doğu Roma döneminden kalan surlarının mevsimsel koşullar göz önünde bulundurularak 1722-1724 tarihleri arasında onarımları gerçekleştirilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1436-37). 1719 Mayıs'ında İstanbul'da gerçekleşen yıkıcı etkileri olan deprem sonrasında İstanbul kara ve deniz surlarının hasar gördüğü bilinmektedir (Râşid Mehmed Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1164.) Bu nedenle depremin surlar üzerinde yarattığı yıkıcı etkilerin de İstanbul surlarının onarımını zorunlu kıldığı anlaşılmaktadır.

Tophane'de topların dökümü için 1723 yılında kubbeli bir bina yaptırılmıştı. Kısa bir süre sonra ise Tophane kasabasında yaşayanların ve Tophane-i Amire'de çalışanların su ihtiyaçlarının karşılanması için bir sarnıç inşa ettirilmişti. İbrahim Paşa, III. Ahmed'in Tophane'ye yaptığı ziyaretlerde konaklaması için *Kasr-ı Havernak* olarak isimlendirilen bir kasır inşa ettirmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1338, 1348-49).

Topkapı Sarayı'na inşa edilen III. Ahmed Kütüphanesi'nde ve İbrahim Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki darülhadis külliyesinde gerçekleştirilen *Kur'ân-ı Kerim* sureleri yanı sıra *Tefsîr-i Beyzâvî*, *Tefsîr-i Kadı* gibi dinî metinler üzerine Ramazan aylarında okuma toplantıları düzenlenmesi bir gelenek hâlini almıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010).

Sultan II. Mehmed tarafından yaptırılan Eyüb Camisi'nin minarelerinden biri yıldırım düşmesi sonucu hasar görmüştü. III. Ahmed, 1724 yılında minarenin onarılmasını istemekle kalmamış, her iki minarenin de sultan camilerinde

olduğu gibi iki şerefe ile süslenmesini buyurmuştu (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1386).

III. Ahmed döneminde İstanbul'un nüfusundaki artış, özellikle yaz dönemlerinde kentlinin suya olan ihtiyacının artmasına neden olmuştu. İstanbul'un Doğu Roma'dan bu yana suyunu sağlayan II. Mehmed ve son olarak da Kanunî Süleyman döneminde 1563 yılında onarımı yapılan bent ve kemerlerin zamanla taminine gereksinim duyulmuştu. İbrahim Paşa denetiminde, Belgrad Ormanı'ndaki bendler ve su kemerleri 1725'te onarılmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1402).

İstanbul kentlisinin sosyal yaşamını ilgilendiren bir dizi düzenleme gerçekleştirilmişti. Bunlar arasında en dikkat çeken 1725 Haziran'ında yazılan Müslüman kadınların kıyafetlerine getirilen düzenlemeleri içeren, İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası ve Hassa Bostancıbaşı'ya yazılan bir fermanı (Koçu, 1958a, ss. 202-203).

III. Ahmed'in bahar ve yaz aylarında Boğaziçi ve Haliç'e yaptığı mevsimlik göçler bu mekânlarda sultan için yeni sarayların yapımını hızlandırıyordu. İbrahim Paşa, 1725 yılında Tophane semtinde Salı Pazarı olarak bilinen bölgeye III. Ahmed için *Emnâbâd* sarayını yaptırmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1402). İstanbul'un Hocapaşa semtinde 1725 yılında çıkan yangında zarar gören bölgenin yeniden imarı sırasında ise III. Ahmed adına *Ferâhâbâd* ismi verilen bir kasır ve bahçe yaptırılmıştı (Dikmen, 1991, ss. 405-408).

III. Ahmed, IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan'ın türbesinin bitişiğine 1725 yılında bir kütüphane binası yaptırmış ve kütüphanedeki kitapların kataloglarını hazırlatmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1426; Erünsal, 2008, ss. 201-202).

XVI ve XVII. yüzyıllarda büyük gelişim gösteren İznik çiniciliğinin İstanbul'da tekrar canlanması için sadrazamlığının ilk yıllarından itibaren girişimlerde bulunan İbrahim Paşa, 1725 yılında Tekfur Sarayı'nda çini atölyesi kurdurtmuştu (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1427-28).

Safevî Devleti'nin 1722'de yıkılmasının ardından İran topraklarına sefer kararı alan İbrahim Paşa'nın 1722-1725 yılları arasında sınırındaki valiler aracılığıyla İran'ın batısındaki topraklara düzenlediği seferler sonucunda Kirmanşah, Lûristan, Gence, Tiflis, Revan, Hamedan ve Tebriz gibi önemli şehirler alınmıştı. İstanbul'da 1725 yılında büyük gösterilerle kutlanan Tebriz'in alınmasının ardından aynı yıl kente bir darphane binası inşa edilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, s. 1456).

III. Ahmed'in annesi Emetullah Gülnuş Valide Sultan tarafından yaptırılan altın, gümüş ve sırma işlemecilerinin topluca çalıştıkları Simkeşhane binası 1725 yılında geçirdiği bir yangın sonucunda kullanılamaz duruma gelmişti.

Simkeşhane binası, III. Ahmed'in emriyle İbrahim Paşa tarafından aynı yıl içerisinde yeniletilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1471-72).

İbrahim Paşa'nın sadrazam olmadan önce görev yaptığı yerlerden biri olan İstanbul Eski Saray Baltacılar Ocağı'nın 1726 yılında çıkan bir yangınla zarar görmesi nedeniyle İbrahim Paşa hizmette bulunduğu bu mekânda bir dizi onarım ve yenileme çalışması başlatmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1492, 1514).

1722'den bu yana süren Osmanlı-İran savaşları, 1726 yılına gelindiğinde yeni bir evreye girmişti. Şah Hüseyin'in oğlu II. Tahmasb Osmanlılar tarafından şahlığının kabul edilmesini isterken, İran topraklarının önemli bir bölümünü ele geçiren Afganlı Mîr Üveys oğlu Mahmud'un 1725'teki ölümünden sonra tahta geçen ardılı Eşref Şah ise 12 Mart 1726 tarihinde İstanbul'a gönderdiği elçisi Abdülaziz Sultan aracılığıyla Osmanlı'nın İran'ın batı topraklarında elde ettiği toprakların geri verilmesini talep etmişti. İran'da yaşanan gelişmelerin yavaş yavaş Osmanlı aleyhine gelişmeye başladığı bu evrede İbrahim Paşa'nın İran'ın siyasi, askerî tarihini ve kültürünü daha yakından inceleyebilmek için sadrazamlığının ilk yıllarında kurduğu çeviri heyetine İran tarihi ile ilgili eserlerin tercümesi için görevlendirmelerde bulunması, zamanlama açısından oldukça dikkat çekicidir. Eşref Şah'ın elçisi Abdülaziz Sultan'ın İstanbul'u ziyaretinin hemen ardından, çeviri heyetinin İbrahim Paşa'nın emriyle gerçekleştirdiği İran tarihini de içeren kitap projelerinden biri, Antepî Bedrüddin el-Aynî'nin (öl.1451) *'İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân* ya da bilinen ismiyle *'Aynî Tarihi* isimli yirmi dört ciltten oluşan genel dünya tarihi olmuştu. Aynı tarihte çevirisi gerçekleştirilen bir diğer eser ise Hândmîr Gıyaseddin Muhammed'in (ö.1535) Cengiz, Timur ve çocuklarıyla, Sultan Hüseyin Baykara ile İran Şahı İsmail'in 1523'teki ölümüne kadar geçen konuları içeren *Ravzatü's-safâ / Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer* isimli eseri olmuştur (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Özcan vd., 2013, ss. 1484-85; Aydüz, 1997, ss. 152-159). İbrahim Paşa'nın emriyle müderris Mehmed Nebih tarafından Türkçeye çevirisi 1729 yılı Temmuz ayında tamamlanan İran tarihine ilişkin bir diğer eser ise, Şah Tahmasb'ın kâtibi olan İskender Münşî Türkmen'in (ö.1633) *Târih-i 'Âlem'ârây-i 'Abbâsî* isimli Farsça çalışmasıydı. Tarih ilgisinin yanı sıra farklı kültürleri öğrenme ve keşfetme konusunda meraklı olduğu anlaşılan İbrahim Paşa, *Aynî Tarihinin* tercüme heyetinde bulunan vakanüvis Çelebizâde İsmâil Asım Efendi'yi Gıyâseddin Nakkaş'ın Farsça *Acâibü'l-letâif (Hutay Sefâretnâmesi)* isimli eserinin tercümesi için görevlendirmişti (Aydüz, 1997, ss. 160-162).

İbrahim Paşa, Mekke ve Medine'deki cami minareleri başta olmak üzere Arabistan olarak bilinen bölgedeki camilerin minarelerindeki kandillerin bayram geceleri de yandığına dikkat çekerek, 1726 yılında yayımlattığı emirle İstanbul'da bulunan tüm sultan ve vezir camilerinin minarelerindeki kandillerin

de bayram gecelerinde de yanmasını ferman buyurmuştu (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1492).

İbrahim Paşa, Boğaziçi'nde Rumelihisarı'na yakın olan ve sultan bahçeleri arasında bulunan Bebek Bahçesi ve buradaki kasrın zamanla bakımsız kalması nedeniyle 1726 yılında bir imar girişiminde bulunmuştu. İbrahim Paşa bölgenin etraftaki diğer Boğaz köyleri gibi şenlenmesi ve halk tarafından yerleşimin sağlanmasını istemişti. III. Ahmed için Bebek'te bir kasır, cami, dükkânlar ve bir hamam inşa ettirilmişti. Ayrıca bölgede isteyenlere deniz kenarı ve boğaz sırtlarında mîrî araziden mülk olarak arsa satılmasının izni verilmişti. Tüm bu imar etkinlikleri sonucunda yeniden inşa olunan Bebek ve çevresinde birkaç ay içerisinde bir köy kurulmuş ve yerleşim yeri *Hümâyûnâbâd* adıyla anılmaya başlanmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1494-95).

İbrahim Paşa doğum yeri olan Muşkara'nın imarını sadrazamlığının ilk yıllarından itibaren banilik tercihlerinin merkezine yerleştirmişti. Muşkara'ya 1719'da bir cami ve hamam inşa ettirmiş, Ürgüp'e çeşme yaptırdığı zaman Muşkara'ya da biri 1721 yılında diğeri bir yıl sonra Damgacı Çeşmesi olarak bilinen çeşmeleri yaptırmıştı. Ürgüp kazasına bağlı bir köy olan Muşkara, İbrahim Paşa'nın bürokratik müdahaleleriyle kaza merkezi olma unvanını Ürgüp'ten almıştı. İbrahim Paşa, cami, medrese, mektep, imaret, han, hamam ve dükkânlardan oluşan külliyesinin ardından yerleşim yerinin isminin Nevşehir olarak anılması için Nevşehir kadısına 1726 yılında bir ferman göndermişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1498; Altınay, 1924, ss. 156-185).

III. Ahmed'in Boğaziçi'nde yaptığı mevsimlik göçler, yeni sahil saraylarının yapımını da beraberinde getiriyordu. İbrahim Paşa, III. Ahmed için Defterdarburnu'nda *Neşâtâbâd* sarayını yaptırmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1498-99).

İbrahim Paşa, 1725 Hocapaşa yangını sonrası III. Ahmed adına yaptırdığı *Ferâhâbâd* kasrının ve bahçesinin yakınlara 1726 yılında bir sebil ve üstüne ise sıbyan mektebi inşa ettirmişti. İbrahim Paşa bölgeye ayrıca bir çeşme, bir hamam yaptırmış, hamamın karşısında yanmış durumda bulunan Sahaf Süleyman Subaşı mescidinin yenilenmesini sağlayarak yapıya bir minber koydurmuş ve camiye dönüşmesini sağlamıştı. İbrahim Paşa caminin yanına bir de darülhadis inşa ettirerek bölgeyi yeniden imar etmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1499; Eyice, 1993b, ss. 445-47).

Çorum Sancağı'na bağlı Hacı Hamza köyünde 1506-7 tarihlerinde inşa edilen cami, han, hamam ve sıbyan mektebinden oluşan Sinan Paşa külliyesindeki yapıların zaman içerisinde bakımsız hâle geldiğini ve vakfının iyi yönetilemediğini öğrenen İbrahim Paşa, 1726 yılında menzil yeri konumunda bulunan külliye yapılarının onarımlarını üstlenerek bölgenin yeniden imarını sağlamıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1500).

İstanbul'da saray hamiliğinde devlet eliyle açılan ilk resmî matbaa, Macar asıllı İbrahim Müteferrika tarafından 1727 yılında kurulmuştu. Matbaa, Sultan III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın hamiliklerinde 1730 İsyanı'na kadar aralıksız bir biçimde hizmet vermişti. Bu süre içerisinde ilk olarak Ocak 1729'da Cevherî'nin *Sihah* adıyla bilinen sözlüğünü esas alan Mehmed b. Mustafa el-Vânî'nin *Vankulu Sözlüğü* olarak bilinen eseri basılmıştı. Mayıs 1729'da Osmanlı âlimi Kâtib Çelebi'nin (ö.1657) *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr* isimli Osmanlı deniz seferlerini konu alan eseri basılmıştı. Safevî İmparatorluğu'nun 1500-1720 yılları arasındaki tarihini konu alan Judasz Tadeusz Krunski'ye ait Latince kitap, İbrahim Müteferrika tarafından *Târîh-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhûr-i Ağvaniyân ve Sebeb-i İnhidâm-i Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safevîyân* adıyla Türkçeye çevrilerek Ağustos 1729'da matbaada basılmıştı. Emir Mehmed el-Suudi (ö.1591) tarafından tercüme edildiği söylenen, *Târihü'l-Hindî'l-Garbî el Müsemma bi-Hadîs-i Nev* isimli coğrafya kitabı ise Müteferrika tarafından Nisan 1730'da basılmıştı. Timurlu tarihçi İbn Arabşah'ın (ö.1450) *'Acâibü'l-Makdûr fi Nevâ'ib-i Timûr* başlıklı, 1435'te tamamladığı Arapça eserini *Târîh-i Timur-ı Gûrkân* adıyla Türkçeye çeviren Osmanlı tarihçisi ve şair Nazmizâde Hüseyin Murteza'nın (ö.1723?) eseri Mayıs 1730'da basılmıştı. Osmanlı Kahiresi'nde divan katipliği yapan Ahmed Süheylî'nin (ö.1632) Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethine kadar geçen süreyi konu alan *Târihü'l-Mısri'l-Kadîm* ve Mısır'ın I. Selim tarafından alınmasıyla başlayan ve 1038/1628-29 yılına kadar geçen süredeki olayları içeren *Târihü'l-Mısri'l-Cedîd* isimli eseri Haziran 1730'da basılmıştı. Hüseyin Murteza Efendi'nin (ö.1723) *Gülşen-i Hulefâ* başlıklı 714-1718 tarihleri arasında Bağdat'ta hükümdar olan Abbasîler'den Osmanlı sultanı III. Ahmed'e kadar Irak, İran, Rum (Anadolu), Suriye ve Mısır'da yönetimde bulunmuş olan Müslüman hanedanların tarihini konu alan eseri Ağustos 1730'da basılmıştı. 1729 yılında İstanbul'a gelen Doğu dilleri profesörü Jean-Baptiste Holdermann'ın *Grammaire Turque* isimli sözlüğü ise 1730 yılında Müteferrika matbaasında basılan eserler arasındaydı (Sabev, 2006).

III. Ahmed için 1726'da Tersâne Bahçesi'nde bir kasır ve enderun ağaları için de yeni mekânlar inşa edilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1523). Topkapı Sarayı'na gelen elçilere prestijli bir başkent görünümü sumak amacıyla 1727 yılında Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda bulunan *Darbhâne-i Âmire* binası yeniden inşa edilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1531-2). Yenilenen Darbhâne binasının Bâbüsselam tarafına bakan kuzeydoğu köşesine, İbrahim Paşa tarafından bir de hünkâr köşkü yaptırılmıştı (Eldem, 1969, ss. 423-428; Tanman, 1994, s. 553).

III. Ahmed'in İstanbul'da yaptığı günübirlik gezinti kültürünün bir uzantısı olarak İbrahim Paşa, Sultan için Belgrad Ormanları'ndaki havuzlar ve bentlere *binîş* adı verilen gezintiler düzenlenmeye başlamıştı. Sultan'ın bölgeye ziyaretlerinin artması ile birlikte Büyük Bent üzerinde III. Ahmed için 1727

yılında bir de kasır inşa edilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1545). III. Ahmed için Kuruçeşme’de 1727’de bir kasır yaptırılmış ve kasra İbrahim Paşa tarafından *Kasr-ı Süreyyâ* ismi verilmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1551-2).

İbrahim Paşa’nın eşi Fatma Sultan, Bâb-ı Âlî’deki sarayının bitişiğinde bulunan Terzibaşı Piri Ağa’nın inşa ettirdiği mescidin zaman içerisinde bakımsızlaşması nedeniyle buraya 1727 yılında bir cami yaptırmıştı (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1561-62; Eyice, 1995, ss. 262-64).

İbrahim Paşa, İstanbul’da Topkapı yakınında 1727 tarihinde III. Ahmed için bir bahçe düzenlemesi yaptırmış, bahçenin içerisine bir kasır inşa ettirerek kendisi buraya *Vezirbahçesi* ismini vermişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, s. 1579).

İbrahim Paşa’nın sadrazamlığının son yıllarındaki banilik etkinlikleri hayır yapıları olan çeşme ve su yollarının inşası üzerine yoğunlaşmıştı. İbrahim Paşa, Üsküdar’ın çeşitli bölgelerine su getirmek için 1728-29 yıllarında su yolu inşası gerçekleştirmişti (Çeçen, 1991). III. Ahmed ve İbrahim Paşa’nın yakınlarından oluşan saray ve bir grup yönetici sınıf üyesinden oluşan bani topluluğu, Üsküdar su yolu üzerindeki mahallelerin sakinlerine yaptırdığı çeşmeler aracılığıyla hayırsever yönlerini topyekûn olarak sergileme fırsatını bulmuştu. III. Ahmed ve İbrahim Paşa’nın baniliklerinde Topkapı Sarayı *Bâb-ı Hümayûn* önüne ve Üsküdar’da Balaban İskeleyi olarak bilinen mekânlara 1729 yılında anıtsal ölçekte meydan çeşmeleri inşa edilmişti.

Ayasofya Camisi’nin hünkâr mahfilinin İbrahim Paşa’nın 1728’de verdiği bir emirle genişletildiğini Nedim *Divânı*’ndaki tarih düşürme beyitlerinden öğrenmekteyiz (Nedim/Gölpınarlı, 1951, ss. 215-216). İbrahim Paşa İstanbul, Kapalı Çarşı’nın karşısına Çuhacılar Hanı’nı inşa ettirmişti (Ayvansarâyî vd./Galitekin, 2001, s. 122; Eyice, 1993a, ss. 380-81). Dönem şairlerinden Şâkir *Divânı*’nda, Çekmece Köprüsü’nün İbrahim Paşa tarafından yeniletildiğini, Cebehane-i Amire olarak bilinen, Yerebatan Sarnıcı’nın üzerinde bulunan, zırh, kalkan, tüfek, balta gibi savaşta kullanılan silahların yapıldığı mekânın kapısının onarımının da İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığını belirtir (Yıldız, 2002, ss. 219-20, 230).

Safevî Devleti’nin yıkılmasının ardından bölgede hâkim olan Afganlı yönetici Eşref Şah’la girişilen diplomatik ilişkiler sonucunda Osmanlı Devleti 1728 Ağustos’unda Râşid Mehmed Efendi’yi İsfahan’a, Eşref Şah ise Namdar Muhammed Han’ı 1729’da İstanbul’a elçi olarak göndermişti. İbrahim Paşa, Eşref Şah’ın elçisine Osmanlı Devleti’nin gücü ve görkemini sergilemek için İstanbul’da bir dizi mimari etkinlikte bulunmuştu. İlk olarak Topkapı Sarayı’nın Divân’ında yer alan Kubbealtı’nın nakışlarının yenilenmesi gerçekleştirilmişti. İstanbul’un İran elçisine mamur bir kent olarak gösterilmesi amaçlanmış, Namdar Muhammed Han’ın geçeceği yollar üzerindeki devlet görevlileri ve

yöneticilerinin evlerinin duvarları temizletilerek, pencere ve kapılarının da sınırlarının belirlenmesi istenmişti (Çelebizâde İsmail Âsım Efendi / Öztekin vd., 2010, ss. 1624-26).

Osmanlı'nın 1722 yılından itibaren İran topraklarına sınırdaki komutanlar aracılığıyla düzenlediği seferler, 1730'da II. Tahmasb ve Tahmasb Kulu Han'ın Osmanlı'dan fethettikleri toprakları kendilerine bırakmalarını istemeleri nedeniyle III. Ahmed ve İbrahim Paşa'yı İran'a sefer yapmaya zorlamıştı. İbrahim Paşa, İran seferi için ordunun toplandığı Üsküdar'da III. Ahmed adına görkemli bir *Otağ-ı Hümayûn* kurdurmuştu (Koçu, 1958b, ss. 298-299).

2. 18. Yüzyıl İngiliz Gazetelerinde Osmanlı Kültürü: 1718-1730

2.1. Elçi Kabulleri

2.1.1. Avusturya Elçisi Kont Virmond'un İstanbul'da, Osmanlı Elçisi İbrahim Paşa'nın Viyana'da Kabulü

İngiliz gazetelerine konu olan haberlerin başında, dönemin Osmanlı resmî saray tarihçilerinin anlatılarında ayrıntıyla yer verdikleri İstanbul'a gelen elçilerin kabullerinden söz edilir. Avusturya ve Venedik devletleriyle Pasarofça antlaşmasının 1718 yılında imzalanmasının ardından Osmanlı devleti Rumeli beylerbeyliği payesiyle Viyana'ya İbrahim Paşa'yı, Avusturya ise Kont Virmond'u İstanbul'a 1719 yılında karşılıklı olarak göndermiştir. Londra merkezli *Daily Courant* gazetesi 12 Haziran 1719 tarihli haberinde ilginç bir detaya yer verir. Habere göre, Avusturya elçisi Kont Virmond, İstanbul kentinde edindikleri izlenimleri resmetmeleri için beraberinde M. Simler ve Schmid isimli iki ressamı da yanına alarak Avusturya'dan hareket etmiştir⁵.

Post Man and the Historical Account'un 8-10 Eylül 1719'da verdiği haberde ise Avusturya elçisinin İstanbul'a gösterişli bir giriş yaptığını, İbrahim Paşa tarafından karşılandığını ve burada Avusturya sarayı tarafından İbrahim Paşa için gönderilen hediyelerin İbrahim Paşa'ya takdim edildiğini, elçinin III. Ahmed tarafından kabul edildiğini, elçinin düzenlenen törenden oldukça etkilendiği ve Türklerin kendisine ve beraberindeki heyete gösterdikleri olağandışı yaklaşımı aktarır⁶.

Daily Courant'ın 7 Ekim 1719 tarihinde verdiği haberde ise, İbrahim Paşa'nın İstanbul'un dışında yaşayan Avusturya elçisini görmek için beraberindeki diğer saray görevlilerinden oluşan yaklaşık 1500 atlının bulunduğu bir grupla ziyaret ettiğini belirtir. Elçi için burada cirit oyunu gösterilerinin yanı sıra farklı eğlencelerin de sergilendiği aktarılır. İbrahim Paşa'nın elçiye iyi özelliklere

⁵ *Daily Courant*. Issue: 5504. (June 12, 1719)

⁶ *Post Man and the Historical Account*. Issue: 1721. (September 8, 1719-September 10, 1719).

sahip bir at, mobilyalar ve değerli kürklerden oluşan bir grup hediye verdiğinden söz edilir⁷.

Pasarofça Antlaşması gereği Avusturya'ya elçi olarak gönderilen İbrahim Paşa, Niş, Belgrad ve Viyana şehirlerini ziyaret etmişti. *Daily Courant* gazetesi 10 Ekim 1719 tarihli haberinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından Viyana'ya gönderilen Türk elçisi İbrahim Paşa ve maiyetindekilerin kentin dış mahallesinde bulunan konutlarına yerleştiklerini belirtir. Gazetenin 30 Eylül 1719 tarihli Viyana kaynaklı habere dayandırarak aktardığı bilgilere göre elçi ve beraberindekilerin şehirde gezinti yaptıklarını ve daha sonrasında da atış talimlerine katıldıklarını aktarır⁸.

2.1.2. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Paris Seyahati

Applebee's Original Weekly Journal, 11 Mart 1721 tarihli haberinde gazete, Osmanlılar tarafından Paris'e elçi gönderilmesinin içinde bulunulan yüzyılın en sıradışı ve yenilikçi adımlarından biri olduğunu okuyucularıyla paylaşır. Gazete, Osmanlı padişahı III. Ahmed'in elçi seçimi konusunda oldukça isabetli bir tercih yaptığını belirtir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in içinde bulunduğu farklı ortamları en ince ayrıntısına kadar kavrayacak yetkinlikte çok iyi eğitim görmüş kişilerden oluşan bir heyetle Paris'te bulunarak Hristiyan sarayı ve halkının gelenek ve yaşam tarzlarını gözlemledikleri aktarılır. Haberde, elçi ve beraberindekilerin dinî gereksinimlerini hiç aksatmadan yerine getirdiklerinden söz edilir. İstanbul'da seçilen elçi heyetine şarap içmemeleri, hiçbir Hristiyan kadına dokunmamaları konusunda uyarıda bulunulduğunu ve heyetin Fransa'da tüm bu kurallara sıkı sıkıya uydukları belirtilir. Ayrıca elçinin ve beraberindekilerin Paris sokaklarında gezerken halktan kişiler tarafından olası bir taşkınlık sonucu zarar görmemeleri için Fransa kralı tarafından sağlanan askerlerin elçiye koruma olarak eşlik ettikleri bilgisi de okuyucuyla paylaşılır.

Gazete, elçi ve beraberindekilerin tamamının fiziksel özellikleri ve aşırı derecede nazik davranışlarından ayrıntılı bir biçimde övgüyle söz eder. Elçi ve beraberindekilerin Pont Neuf, Place des Victories, Place Vendôme, Tuileries sarayı ve bahçesi ile Louvre başta olmak üzere Paris şehrinin güzelliklerini görmek için kent sokaklarında oldukça uzun yürüyüşler yaptıklarını aktarır. Osmanlı sarayı tarafından oldukça yeterli miktarda parayla Paris'e gönderilen elçilerin, harcamalarını son derece dikkatli yaptıkları, bu konuda İran elçisi ve maiyetindekiler gibi savurgan davranmadıkları, olumlu bir kıyaslama ile aktarılır. Haberde elçilerin şehre girişi ve kral tarafından nasıl karşılanacaklarından da söz edilir. Elçi ve heyetinin kamusal bir törenle 16 Mart'ta Paris şehrine at sırtında gireceklerini, Fransa kralı XV. Louis'nin elçiyi sarayının balkonundan izleyeceğini ve hemen ardından onu kabul edeceğini,

⁷ *Daily Courant*. Issue: 5604. (October 7, 1719).

⁸ *Daily Courant*. Issue: 5607. (October 10, 1719).

elçinin, III. Ahmed'in XV. Louis'ye gönderdiği üzeri değerli mücevherlerle bezeli kumaşı sunacağını ve bundan kralın oldukça hoşlanacağı belirtilir. Gazete, Osmanlı elçisinin Paris'te kabulü, elçinin kentte yaptığı gezintiler ve ziyaretlerin içerik açısından gerek iki ülke arasında gerekse de Osmanlı ile Avrupa'daki diğer devletler arasında o tarihe kadar bu boyutlarıyla gerçekleşmediğini, tüm bunların Fransa ve Osmanlı tarafları açısından olağanüstü bir atmosferde yaşandığını vurgular⁹.

Daily Journal, 18 Temmuz 1721 tarihli haberinde, Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Paris'te bulunan koleksiyonunda 30-35 bin cilt arasında kitabın olduğu düşünülen Sainte-Geneviève Kütüphanesini ve aynı alan içerisinde sayıca çok daha fazla kitabın bulunduğu Abbey St. Germain Kütüphanesini ziyaret ettiğini aktarır. Gazete'ye göre Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Paris'teki kütüphanelere yaptığı ziyaretler arasında en dikkat çekenini ise Kral'ın kütüphanesine gerçekleştirdiği ziyaret oluşturur. Habere göre burada elçiye ilk olarak bir *Kur'an-ı Kerim* gösterilmiştir. Elçi'nin kutsal kitabı yaklaşık on beş dakika boyunca incelediği ve sonrasında yine kendi dilinde yazılmış kitapların kütüphane görevlileri tarafından kendisine gösterildiği belirtilir. Elçinin ve beraberindekilerin daha sonra baskı kitapların olduğu bölüme yönlendirildikleri ve burada kendilerine İngiliz bir yazar tarafından bir bitki üzerine sekiz dilde yazılmış kitapların gösterildiği belirtilir. Haberde elçi ve beraberindekilerin ziyaretlerinin sonunda kütüphane görevlileri Mösyö Targny ve Boivin'e daha önce hiç görmedikleri kitapları koleksiyonlarından çıkartarak kendilerine gösterdikleri için teşekkür ettikleri belirtilir. Gazete ayrıca, Osmanlı elçisi ve beraberindekilerin Paris'te bulunan cam atölyesini ziyaret ettiklerini ve burada çalışanların yaptıkları işten oldukça etkilendiklerini aktarır¹⁰.

2.1.3. Babür Sarayı'na Elçi Gönderilmesi

Daily Courant'ın 26 Mayıs 1725 tarihinde yayımladığı haberde, Sultan III. Ahmed tarafından Hindistan'a gönderilen elçilerin Agra'ya ulaştıklarını belirtirken, Osmanlı ve Hint sarayı arasında yapılan görüşmelerin içeriğinin merakla beklendiğini aktarır¹¹.

2.2. Topkapı Sarayı'na Yapılan III. Ahmed Kütüphanesi

Daily Courant gazetesi, 10 Ekim 1719 tarihli haberinde, disiplinli Avusturya imparatorluk orduları karşısında üstün olmaktan uzak olduklarına ikna olmuş gözükken Osmanlı ordularının, sadrazam İbrahim Paşa'nın zekası ve eğitimi sayesinde Avusturya ile savaş yapmaktan sürekli kaçındıklarını belirterek sadrazamın diplomasi konusundaki becerilerine övgüde bulunur. Haberin devamında ise İstanbul'da sarayın, barış ve savaş gibi siyasi konuların çok

⁹ *Applebee's Original Weekly Journal*. (March 11, 1721).

¹⁰ *Daily Journal*. Issue: CLII. (July 18, 1721).

¹¹ *Daily Courant*. Issue: 7366. (May 26, 1725).

uzağında işlerle uğraştıklarını, gündemlerinin odağında ise Topkapı Sarayı'nda inşa edilmekte olan yeni kütüphane binası için kitap seçiminin olduğu bilgisini okuyucularıyla paylaşır¹².

Kütüphanenin inşasının ardından geçen yaklaşık on yıllık sürecin ardından *Daily Post* gazetesinin 7 Ocak 1729 tarihli haberinde ise Fransız sarayı tarafından gönderilen kütüphane görevlilerinin, Sultan III. Ahmed için yaptırılan Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki nadir bulunan el yazmaları incelediklerini, bir zamanlar Fransa'daki koleksiyonlarında bulunan, ancak zaman içerisinde kaybolan Grekçeden Arapçaya çevrilmiş birkaç kitabı kütüphanenin koleksiyonlarında bulduklarını ve bunların katalog bilgilerini alarak Paris'teki Kraliyet Akademisi'ne ilettikleri bilgisini paylaşır¹³.

2.3. Matbaa'nın Kurulması ve Basılan Kitaplar

İngiliz gazetelerinden *Daily Courant* 24 Nisan 1728 tarihli haberinde Şeyhülislam'ın itirazlarına rağmen İstanbul'da matbaanın kurulduğu haberini okurlarıyla paylaşır¹⁴. *Daily Journal*'ın 30 Mayıs 1730 tarihli Amsterdam kaynaklı haberi, İstanbul'da devlet eliyle kurulan ilk matbaada basılan kitaplar hakkında okuyucusuna bilgiler sunar. Gazete, Mehmed b. Mustafa el-Vânî'nin Arapça eserlerin okuyucular tarafından doğru ve iyi anlaşılabilmesi için hazırladığı Arapça-Türkçe sözlüğün İbrahim Müteferrika'nın matbaasında Ocak 1729 tarihinde basıldığı haberini okuyucularıyla paylaşır¹⁵.

Daily Journal, 13 Temmuz 1730 tarihli haberinde ise İstanbul'da kurulan matbaada çalışmak üzere çok sayıda matbaa çalışanının Marsilya'dan İstanbul'a geldiği haberini okuyucularına aktarır. Haberde ayrıca matbaada basılan kitaplar arasında İbrahim Müteferrika'nın, Judasz Tadeusz Krusinski'nin Latince olan 1500-1722 arası Safevî İrani tarihi hakkındaki kitabınının *Târih-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhûr-i Ağvaniyân ve Sebeb-i İnhidâm-i Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safevîyân* adıyla Türkçeye çevirerek bastığı kitaptan söz edilir. Yine İbrahim Müteferrika tarafından basıma hazırlanan, Kâtib Çelebi'nin 1656 yılında Osmanlı deniz seferleri hakkında yazdığı iki bölümden oluşan, ilki 1453 yılı öncesi Osmanlı donanmasının galibiyetlerini, ikincisi ise 1653 yılına ait olan deniz seferleri ve kaptan paşaların isimlerini içeren coğrafya kitabı olan *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* isimli eserinin de matbaada basıldığını belirtir¹⁶.

¹² *Daily Courant*. Issue: 5607. (October 10, 1719).

¹³ *Daily Post*. Issue: 2901. (January 7, 1729).

¹⁴ *Daily Courant*. Issue: 8280. (April 24, 1728).

¹⁵ *Daily Journal*. Issue: 2932. (May 30, 1730).

¹⁶ *Daily Journal*. Issue: 2969. (July 13, 1730).

2.4. İstanbul'daki Kıyafet Yasakları ve İngiltere'den İthal Edilen Kumaşlar

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde lüks eşya ve giyim tüketimi modasının aşırılık kazanması nedeniyle artan muhalif eleştirileri önleyebilmek için İstanbul'daki kadınların kılık ve kıyafetine bir düzen verilmesi istendiğine ilişkin İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası ve Hassa Bostancıbaşı'nın bilgisine sunulmak üzere bir ferman yayımlandığı bilinmektedir:

İstanbul, memleketimizin yüz suyu, ulema, suleha ve üdeba beldesidir; Halkının da günlük kılık kıyafeti şeriatin iznine uygun bulunması devlet namusu gereğindedir. Fakat, seferler yüzünden çok mühim işlerle uğraşıldığından bu hususa dikkat olunamadı; bazı yaramaz avratlar bunu fırsat bilip sokaklarda halkı baştan çıkarmak maksadile süslenmeğe başladılar; yeni biçimlerde çeşitli esvablar yapturdılar; Hristiyan kadınlarını taklid ederek başlarına acaib şekilde serpuşlar geçirdiler; nice utanılacak biçimler çıkarıp ismet âdabını ortadan tamamen kaldıracak kılık ve kıyafete girdiler; namus perdesini yırtmaktan çekinmediler, birbirini görerek bu hâl ismet sahibi kadınlar arasına da yayıldı; kadınlar, bu yeni çıkma sevablardan yaptırmaları için kocalarını zorlamaya başladılar; zenginler bu yüzden fazla para harcayıp israf ile günahkâr oldular; kudretli olmyanların, yahud kudreti olup da karılarının arzusunu yerine getirmiyenlerin mübarek günlerde karılarından ayrı yatıp kalkmağa mecbur kaldıkları işitildi.

Bundan böyle kadınlar, bir karıştan ziyade büyük yakalı ferace ve üç değirmiden fazla yemeni ile sokağa çıkmayacaklardır. Bir parmaktan kalın şerid kullanılması yasaktır. Bu yasakları dinlemeyecek olan kadınların sokakta yakalarının kesileceği ve esvabları yırtılacağı tenbih ve ilân olunsun; dinlememekte ısrar edenler yakalanıp başka memleketlere sürüleceklerdir, bunu mahalle imamlarına kesin olarak bildiriniz. Bu yasakları dinlemeyen terziler ve şeritçiler de şiddetle cezalandırılacaktır. Bu yasakların yürürlüğüne bütün dikkatinizi vereceksiniz; göz yumduğunuz veya suçluları himayeniz veya ihmaliniz öğrenilirse sizler de şiddetle cezaya çarptırılacaksınız (Şevval 1138 / Haziran 1725) (Koçu, 1958a, ss. 202-203).

Çağdaş araştırmacılardan S. Hamadeh, artan sayıda dekolte elbise yakasının, geniş ferace yakaları, şeffaf ve rahat bir biçimde giyilmiş peçeler, aşırı süslü başlıklar ve rahat bir şekilde toplanmış saçlar gibi kadın modasında göze çarpan yeniliklerin dönemin kıyafet albümlerinde Levni ve Buhari gibi çağdaş ressamlar tarafından gösterildiğini ve her zaman dikkat çekmeyi başardıklarını belirtir (Hamadeh, 2010, s. 247). Bir yandan İstanbul'da yeni kıyafet modasının kontrol altına alınabilmesi için fermanlar yazılırken diğer taraftan İngiliz gazeteleri, İngiliz şirketlerinin Osmanlı topraklarına 1720, 1727, 1728 tarihlerinde gönderdikleri kumaşlarla ilgili haberlere yer verirler. Bu çerçevede, *London Journal*'ın, 26 Kasım-3 Aralık 1720 tarihli haberinde, İngiltere'den 3823 metre uzunluğunda kumaşın Türkiye'ye gönderilmek üzere gümrüğe

verildiğini belirtir¹⁷. *British Journal*'ın 12 Ağustos 1727 tarihli haberinde İngiltere'den Türkiye'ye 5 Ağustos'ta 12,756 parça uzun, 1257 adet kısa elbise ihraç edildiği belirtilir¹⁸. *Country Journal or The Craftsman*'in 30 Eylül 1727 tarihli haberinde ise İngiltere'den 1565 uzun, 185 kısa giysi gönderildiği haberi yayımlanır¹⁹. *Gloucester Journal* gazetesi, 27 Ağustos 1728 tarihinde İngiltere'den İstanbul'a ve İzmir'e kumaş ihracını gerçekleştiren şirketin, 2054 parça uzun elbise ile 500'ün üzerinde kısa elbiseyi gemilere yükletmek için gümrükte hazır beklettikleri haberlerini okuyucularıyla paylaşır²⁰.

Sonuç

İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarından itibaren Osmanlı'nın Avrupalı paydaşları Fransa ve Avusturya ile sürdürdüğü diplomatik ilişkiler elçi kabul törenlerinde de sayıca artışı beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde Fransa'ya ve Avusturya'ya elçiler gönderilerek diplomatik ilişkilere, özellikle Fransa'ya gönderilen elçinin İstanbul'a dönüşünde gözlemlerini içeren bir rapor hazırlamasıyla birlikte, kültürel bir boyut da kazandırılmıştır. Dönem tarihçileri Râşid ve Çelebizâde Âsım, İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı ile birlikte İstanbul kentinin sahne olduğu, şehrin Roma döneminden kalan surlarının ve Kız Kulesi'nin onarımı, Topkapı Sarayı'ndaki *Darphane-i Hümayûn* binasının yeniden inşası gibi kimi inşa etkinliklerinin arka planında gerçekleşen yoğun elçi kabulleri nedeniyle "dosta düşmana" prestijli bir kent görünümü sunmanın amaçlandığını belirtirler. Öte yandan İbrahim Paşa'nın diplomatik ve mali konulardaki becerileriyle birlikte sahip olduğu entellektüel birikiminin de Sultan III. Ahmed'in yöneticiliğinin son dönemi olan 1718-1730 tarihleri arasında Osmanlı kültür hayatında bir dizi yeni gelişmelerin yaşanmasına neden olduğu öne sürülebilir. İbrahim Paşa'nın 1720'de Arapça ve Farsça eserlerin Türkçeye kazandırılması için kurdurduğu çeviri heyeti uzun yıllar tercüme faaliyetinde bulunurken, diğer taraftan İbrahim Müteferrika'nın girişimleriyle 1727'de matbaa hizmete açılmıştır. Topkapı Sarayı'nda Sultan III. Ahmed için bağımsız bir kütüphane binası inşa ettirilmiş ve sarayın kitap koleksiyonu zenginleştirilmiştir. Osmanlı'nın ve İstanbul'un kültürel atmosferinde yaşanan bu canlılık İstanbul'da bulunan elçilerin gözlemlerine ve kayıtlarına konu olmuştur.

Çalışmamızda odaklandığımız İngiliz gazeteleri de İbrahim Paşa'nın sadrazamlığıyla birlikte yaşanan bu hareketliliği ve gelişmeleri okurlarıyla paylaşır. İngiliz gazetelerinde Osmanlı kültürüne ilişkin öne çıkan haberlerde İstanbul'da gerçekleştirilen elçi kabulleri ve Fransa ve Avusturya'ya gönderilen Osmanlı elçilerinin ziyaretleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulduğu gözlemlenir.

¹⁷ *London Journal*. Issue: LXXI. (November 26, 1720-December 3, 1720).

¹⁸ *British Journal*. Issue 255. (August 12, 1727).

¹⁹ *Country Journal or The Craftsman*. Issue: 65. (September 30, 1727).

²⁰ *Gloucester Journal*. Issue 334. (August 27, 1728).

Avusturya elçisi Kont Virmond'un M. Simler ve Schmid isimli iki ressamı beraberinde İstanbul izlenimleri için getirmesi oldukça dikkat çekicidir.

III. Ahmed Topkapı Sarayı'nda kurulan kütüphanesinin katalogunda inceleme yapmak için Fransa sarayından görevlilerin gönderilmesine ilişkin haber bu dönemde Doğu-Batı arasındaki kültürel iletişimin karşılıklılığına dair boyutları gözler önüne serer. Benzer şekilde İstanbul'daki matbaada çalışmak üzere Marsilya'dan çok sayıda matbaacının gönderilmesi de teknik anlamda duyulan ihtiyaçlar ve kurulan iş birliklerini ortaya çıkartır.

İngiliz şirketlerinin Osmanlı topraklarına ihraç ettikleri kumaşlarla ilgili haberler ise Osmanlı'da ortaya çıkan yeni kıyafet modaları ve beraberinde getirilen yasaklar bağlamında değerlendirilebilir. Sonuç olarak İbrahim Paşa'nın sadrazamlığıyla birlikte Osmanlı kültüründe yaşanan canlılık, dönemin İngiliz gazeteleri aracılığıyla kendi kamuoylarına yansıtılmaya çalışılmıştır. İngiliz gazetelerinin dış politika sayfalarında Osmanlılarla ilgili verdikleri çoğunluğu siyasi içerikli haberlerin satır aralarında yer alan ve bu çalışmanın konusunu oluşturan kimi detaylar, Osmanlı ve çevresindeki dünyanın kültürel olarak karşılıklı iletişim ve etkileşim biçimleri hakkında önemli ipuçları sergiler.

Kaynakça

A. Birincil Kaynaklar

- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtı Efendi ve Süleymân Besîm Efendi. (2001). *Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar* (Haz. Ahmed Nezih Galitekin). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Çelebizâde Âsım. (2010). *Divan*. Ö. Öztekin (Yay. Haz). Ankara: Ürün Yayınları.
- Nedim. (1951). *Nedim Divanı*. A. Gölpınarlı (Haz.). İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. (2013). *Târih-i Râşid ve Zeyli, Cilt 3*. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer (Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Seyyid Vehbi. (2000). *Sûrnâme : An Illustrated Account of Sultan Ahmed III's Festival of 1720*. (A. Ertuğ Ed.). Bern: Ertuğ ve Kocabijik.

B. İngiliz Gazeteleri

- Applebee's Original Weekly Journal*. (March 11, 1721).
- British Journal*. Issue: 255. (August 12, 1727).
- Country Journal or The Craftsman*. Issue: 65. (September 30, 1727).
- Daily Courant*. Issue: 5504. (June 12, 1719).
- Daily Courant*. Issue: 5604. (October 7, 1719).
- Daily Courant*. Issue: 5607. (October 10, 1719).
- Daily Courant*. Issue: 7366. (May 26, 1725).
- Daily Courant*. Issue: 8280. (April 24, 1728).
- Daily Journal*. Issue: CLII. (July 18, 1721).

- Daily Journal*. Issue: 2932. (May 30, 1730).
Daily Journal. Issue: 2969. (July 13, 1730).
Daily Post. Issue: 2901. (January 7, 1729).
Gloucester Journal. Issue 334. (August 27, 1728).
London Journal. Issue: LXXI. (November 26, 1720-December 3, 1720).
Post Man and the Historical Account. Issue: 1721. (September 8, 1719-September 10, 1719).

C. Çalışmalar

- Aktepe, M. M. (1958). *Patrona İsyanı (1730)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aktepe, M. M. (1970). *1720-1724 Osmanlı İnan Münâsebetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetih-nâmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Altınay, A. R. (Mayıs 1340 / 1924). Damad İbrahim Paşa Zamanında Ürgüb ve Nevşehir. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. XIV, 3(80), 156-185.
- Altınay, A. R. (2010). *Lâle Devri (1718-1730)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Artan, T. (1989). *Architecture as a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus*. Unpublished Ph.D. Thesis, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA.
- Artan, T. (2012). Alay Köşkü Yakınlarında Bâbiâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı. *Bir Alleme-i Cihan: Stephanos Yerasimos (1942-2005)*. (E. Eldem, E. Pekin, A. Tibet, Ed.) içinde (ss.73-140). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Atasoy, N. (2002). Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek. İstanbul: Aygaz.
- Aydüz, S. (1997). Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler. *Divân, İlmî Araştırmaları*. 2(3), 143-170.
- Biltekin, H. (1993). *Vak'a-Nüvis Râşid Efendi ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çeçen, K. (1991). İstanbul'un Vakıf Sularından: Üsküdar Suları. İstanbul: T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Eldem, S. H. (1969). *Köşkler ve Kasırlar II*. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.
- Eldem, S. H. (1977). *Sa'dabad*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Türk San'at Eserleri.
- Erdoğan, M. (1958). Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri. *Vakıflar Dergisi*, IV, 149-182.
- Erünsal, İ. E. (2008). *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1993a). Çuhacı Hanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 8, ss. 380-381).
- Eyice, S. (1993b). Damad İbrâhim Paşa Külliyesi (Bâbiâli'deki Külliye). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 8, ss. 445-447).

- Eyice, S. (1995). Fatma Sultan Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 12, ss. 262-264).
- Hakverdioğlu, M. (2007). *Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Dâmat İbrâhim Paşa'ya Sunulan Kasideler İnceleme-Metin*. Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Hamadeh, S. (2010). *Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karagöz, M. (1993). *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*. Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Keskiner, P.B. (2012). *Sultan Ahmed III (r.1703-1730) As a Calligrapher and Patron of Calligraphy*. Unpublished Ph.D. Thesis, Department of the History of Art and Archaeology, School of Oriental and African Studies University of London, London.
- Koçu, R. E. (1958a). Açık Saçık Gezme Yasağı (Kadınlara). *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (C.1, ss. 202-203).
- Koçu, R. E. (1958b). Ahmed III. Ün Çadırı. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (C. 1, ss. 298-299).
- Kuban, D. (1994). Damat İbrahim Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 547-549).
- Küçükdağ, Y. (1989). *Lâle Devri'nde Konya*. Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Külbilge, İ. (2010). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Necipoğlu, G. (1997). The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture. *Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, (A. Petruccioli, Ed.) içinde (ss. 32-71). Leiden, New York: E.J. Brill.
- Orhonlu, C. (1967). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yanşıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Sabev, O. (2006). *İbrahim Mütefferika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1727-1746), Yeniden Değerlendirme*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şeşen, R. (2004). Lale Devrinde Yenileşme Hareketleri ve Tercüme Edilen Eserler. *Journal of Turkish Studies. Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 28(II), 47-57.
- Tanman, M. B. (1994). Büyük Bent Kasrı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 345).
- Topal, M. (2001). *Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa. Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Veinstein, G. (2002). *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları "Kafirlerin Cenneti"* (M. Aykaç Erginöz, Çev.). İstanbul: Ark.
- Yıldız, S. (2002). *XVIII. Yüzyıl Divan Şairi Şâkir Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

